

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81' 373.46

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.1>

ШЛЯХИ СЕМАНТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

WAYS OF SEMANTICIZATION UKRAINIAN TERMINOLOGY IN THE PROCESS OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION OF TECHNICAL DIRECTION

Остапко О.М.,

*orcid.org/0009-0002-3660-8731**старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету*

У статті розглянуто шляхи семантизації термінології з урахуванням обраної іноземним студентом спеціальності у закладі вищої освіти на прикладі викладання української мови як іноземної у Національному транспортному університеті. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин система освіти України набуває нового змісту і все більше орієнтується на співпрацю з іншими країнами. У зв'язку з формуванням загальноєвропейського освітнього простору, одним із пріоритетних напрямів є процес удосконалення системи підготовки спеціалістів для зарубіжних країн. Особливу увагу акцентовано на необхідності підвищення рівня викладання української мови як інструмента освітнього процесу з метою отримання професійної освіти українською мовою. Розглянуто лексико-граматичні категорії, що переважають при творенні термінів, визначено структурні схеми словосполучень термінологічного характеру та запропоновано систему завдань з метою подолання труднощів розуміння термінологічної лексики. Робота з термінами передбачає їхню семантизацію, закріплення в понятійній системі студента і активацію у професійному мовленні. Закріплення і активація відбуваються в процесі виконання системи лексичних і синтаксичних вправ. Обґрунтовано застосування шести типів завдань. Їх розподілено за ступенем зростання складності виконання. Для перевірки засвоєння термінології студентам пропонується навчальний текст, у якому вивчений блок термінології представлено відповідно до спеціальності, яку вивчають студенти, та до етапу навчання і ступеню володіння мовними засобами. Запропонована система завдань сприяє ефективному засвоєнню термінів різної структури і допомагає студентам професійно орієнтуватися як в навчальних, так і в оригінальних текстах обраної спеціальності. Формування термінологічної компетентності стане стрижневою частиною професійної компетентності як основи для подальшого переходу іноземних студентів до реальної професійної комунікації.

Ключові слова: семантизація термінів, термінологічна компетентність, мова спеціальності, студенти-іноземці, основний етап навчання, наукова термінологія, творення термінів, професійна комунікація.

The article examines the ways of semanticization the terminology taking into account specialty chosen by a foreign student in a higher education institution on the example of teaching the Ukrainian as foreign language in the National Transport University. At the current period of international relations, the education system of Ukraine acquires a new meaning and is increasingly oriented towards cooperation with other countries. Because of formation of the pan-European educational space, one of the priority directions is the process of improving the system of training the specialists for foreign countries. Particular attention is focused on the need to raise the level of teaching the Ukrainian language as a tool of the educational process with the aim of obtaining professional education in the Ukrainian language. The lexical-grammatical categories that prevail in the creation of terms are considered, the structural schemes of word combinations of a terminological nature are determined and a system of tasks to overcome the difficulties of understanding terminological vocabulary is proposed. Working with terms involves their semanticization, anchoring in the student's conceptual system and activation professional speech. Consolidation and activation occur in the process of performing a system of lexical and syntactic exercises. The application of six types of tasks substantiated. They are divided according to the degree of increasing difficulty of execution. In order to check the assimilation of terminology, students are offered the educational text, in which the studied block of terminology is presented in accordance with the specialty studied by the students, and with the stage of learning and the degree of mastery of language means. The proposed system of tasks contributes to the effective assimilation of terms of different structures and helps students to navigate themselves professionally both in educational and professional texts of the chosen specialty. The formation of terminological competence will become a core part of professional competence as a basis for the further transition of foreign students to real professional communication.

Key words: semanticization the terminology, terminological competence, language of specialty, foreign students, the main stage of training, scientific terminology, creation of terms, professional communication.

Постановка проблеми. Вивчення української мови як іноземної є важливим складником розбудови вищої освіти, зокрема мовної освіти, ґрунтується на основних положеннях Конституції України, законах України «Про вищу освіту», «Про засади державної мовної політики», Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти [1, 5].

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин система освіти України набуває нового змісту і все більше орієнтується на співпрацю з іншими країнами. У зв'язку з формуванням загальноєвропейського освітнього простору відповідно до національної державної програми «Освіта», одним із пріоритетних напрямів вважається процес удосконалення системи підготовки спеціалістів для зарубіжних країн. Багато в чому репутація України на європейському ринку освітніх послуг залежить від того, яку якість освіти пропонує Україна.

Через кардинальний поворот освіти до вивчення української мови як іноземної виникла потреба серйозного підвищення рівня вивчення української мови саме з точки зору інструмента освітнього процесу в іноземній аудиторії, спрямованого на підготовку студентів різних національностей до отримання професійної освіти українською мовою. До того ж вивчення іноземцями української мови відкриває їм шлях не лише до отримання професійної освіти, а й до пізнання багатой культурної й історичної українського народу.

Професійне мовлення, що є невід'ємною складовою вивчення іноземними студентами української мови як інструменту отримання освітніх послуг, складає вагомий компонент здобуття вищої професійної освіти у закладах технічного профілю. Осягнення лексичного пласту наукової термінологічної лексики, особливостей стилістики наукового викладу та фахових комунікацій є необхідною частиною тих знань, які іноземні студенти мають засвоїти в процесі вивчення згаданої дисципліни. Потреба у таких знаннях зумовлена цілим комплексом чинників, проте головним є повернення державної мови у сферу освіти, науки і техніки, а отже і в аудиторії вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення української мови як іноземної присвятили свої дослідження такі науковці як Г. Онкович, І. Кочан, І. Зозуля, В. Корженко, В. Бадер, Л. Паламар, О. Туркевич та інші [4, с. 140]. Більшість дослідників виділяють три етапи навчання української мови як інозем-

ної: початковий, середній та основний. Останній охоплює період навчання на 1–4 курсах основних факультетів, де починає формуватися фахова компетенція, складовою частиною якої є оволодіння студентами мовою спеціальності.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу в технічному закладі вищої освіти перед викладачем української мови як іноземної виникає проблема мінімізації теоретичного блоку і розширення практичного, оскільки спрямованість всього курсу вказаної дисципліни на формування у іноземців фахової комунікації вимагає практичної спрямованості всього навчального процесу. У ході вивчення спеціальних дисциплін студенти мають засвоїти величезний масив наукової, технічної лексики, значну частину якої складають фахові терміни. Таким чином, для ефективної підготовки студентів технічних спеціальностей крім спеціальних знань необхідна комунікативна підготовка, в першу чергу професійне володіння науковим стилем, а саме навички оформлення наукового тексту і досконале володіння науковою термінологією.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати закономірності творення термінів спеціальності, розглянути лексико-граматичні категорії, що переважають при творенні термінів, визначити структурні схеми термінів з точки зору складності і запропонувати методи подолання труднощів розуміння значення термінологічної лексики з опорою на контекстне оточення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з важливих проблем сучасного суспільства стало недостатнє уміння встановлювати і підтримувати особисті чи ділові стосунки. Особливо важливим стає розвиток комунікативної компетентності у сфері професійного спілкування, оскільки тут поєднуються уміння ефективно спілкуватися з навчально-професійною метою в ході навчання, так і з метою забезпечення реальної професійної діяльності фахівця на виробництві, що створює для іноземців додаткові труднощі.

Тому в рамках підготовки майбутнього спеціаліста особливу увагу слід приділяти його професійній та лінгвокомунікативній компетентності, тобто навичкам спілкування у професійній сфері [3, с. 63]. Безсумнівним є той факт, що оволодіння українською мовою в Україні як засобом навчання і професійного становлення є головною умовою успіху іноземних студентів у сфері професійної компетентності.

Володіння українською мовою с професійною метою означає не лише гарне знання мови, а й уміння вирішувати низку специфічних завдань.

Одним із таких завдань, без сумніву, є оволодіння професійною термінологією. Оскільки незнання термінології призводить до комунікативної невдачі (часткового чи повного нерозуміння сказаного чи прочитаного), то особливо важливим для студентів-іноземців стає формування їхньої фахово-термінологічної компетентності як засобу входження до навчального процесу чи професійної діяльності. Формування термінологічної компетентності як стрижневої частини професійної компетентності в процесі навчання наукового стилю може здійснюватися з позиції різних підходів. Але в будь-якому разі відбір і організація мовних засобів наукового стилю мають задовольняти комунікативні потреби студентів, забезпечувати поетапне вирішення комунікативних задач.

Загалом навчання термінології спеціальності як складової навчання наукового стилю мови не підлягає сумніву [2].

При вивченні української мови як іноземної на основному етапі, коли до переліку текстів, що вивчаються, додаються тексти професійної тематики, найбільшою складністю є адекватне розуміння термінів з боку слухача і правильна семантизація термінів з боку викладача як організатора пізнавального процесу на заняттях з української мови.

У системі термінології технічного характеру чітко простежується залежність семантики терміна від його словотворчої моделі. Отже, знання основних способів словотворення, визначення за формою слова його граматичної функції дає можливість краще орієнтуватися у науковому тексті, розвиває мовну здогадку і відчуття мови. Знаходячи знайомі елементи у незнайомих словах і з'ясовуючи їхні значення, студенти поступово оволодівають не лише лексичними одиницями, а й методикою їх розуміння.

Як уже зазначалося, головна особливість мови науки – наявність в текстах великої кількості термінологічної лексики, вивчення якої створює значні труднощі для студентів-іноземців. Термінологія, що переважає при вивченні спеціальних дисциплін, не завжди семантизується в процесі викладання у змішаних групах, де іноземці навчаються разом з українськими студентами, оскільки для україномовних студентів не є складним розуміння навіть багатоеlementного терміна, зважаючи на їхній мовний досвід. Тому систематична робота над засвоєнням саме цих лексичних одиниць є домінуючим аспектом роботи викладача української мови як іноземної впродовж всього чотирирічного терміну викладання цієї дисципліни у технічному виші.

Розглянемо запропоновану систему роботи з термінологічною лексикою, яка представлена в наукових текстах. Отже, робота з термінами передбачає їхню семантизацію, закріплення в понятійній системі студента і активацію у професійному мовленні. Закріплення і активація відбуваються в процесі виконання системи лексичних і синтаксичних вправ.

При тлумаченні термінів особлива увага приділяється походженню терміна. Якщо він має інтернаціональну основу, то слід звертати на це увагу студентів, оскільки в такому разі можна не вдаватися до словника. Інтернаціональний характер морфем, що складають словотвірний ресурс для побудови термінів будь-якої галузі науки, підвищує їхню цінність для формування професійної мовної культури майбутніх фахівців. Слова з грецькими і латинськими коренями, префіксами і суфіксами складають значний масив наукової термінології, особливо загальнонаукової. Тому для свідомого засвоєння спеціальної лексики студентам необхідні базові знання з етимології та значень найбільш уживаних словотворчих елементів відповідного походження.

Термінологічна лексика, на відміну від інших груп лексики, має таку особливість як наявність точної дефініції, однозначності. Водночас для термінології характерним є розшарування значень залежно від використання слова у різних галузях науки. Ті самі поняття стають предметами різних знань про них (наприклад, *розмір* у фізиці й економіці). Слід звертати на це увагу студентів уже з самого початку, акцентуючи їхню увагу на галузі знань, у яких цей термін фігурує.

Для засвоєння термінів пропонується наступна система завдань, яка враховує ступінь мовної підготовки студента і рівень його професійних знань.

1. Запис термінів з обов'язковим перекладом рідною мовою або мовою-посередником. Для автоматизації навичок визначення лексико-граматичної категорії роду пропонується за формальними ознаками розподілити терміни за родами, що дасть змогу в подальшому правильно вживати терміни в прикметникових словосполученнях термінологічного характеру, оскільки такий спосіб конкретизації значення терміна є доволі активним. Це завдання особливо корисне для студентів, у мові яких немає категорії роду.

2. Утворення словосполучень іменника з прикметником з метою автоматизації навичок вживання родових закінчень прикметників залежно від родової належності іменника. Це завдання формує уявлення про атрибуцію як

засіб створення однозначного терміна (не просто обмін, а еквівалентний обмін).

3. Наступний крок – завдання на утворення форми множини прикметникових словосполучень термінологічного характеру. Не є секретом для носіїв мови, але є значною трудністю для іноземців вживання частини термінів або лише в однині (*індивідуальне споживання*), або лише у множині (*споживчі блага*). Виконуючи додатково запропоноване до першого типу завдання утворити множину іменника-терміна, студенти шляхом утворення словосполучення у множині (під контролем викладача або консультуючись зі словником) приходять до розуміння обмеженої можливості термінів утворювати парні форми однини/множини. Більш складним є правило утворення множини термінів генетивного типу, коли тільки перший компонент може утворювати форму множини (*процес створення – процеси створення*) або ж форма множини є завуальованою і стає зрозумілою лише з контексту (*планове скорочення бюджету – планові скорочення бюджету*). Таке завдання може даватися тоді, коли студенти навчаються утворювати віддієслівні форми іменників (девербативи).

4. У текстах з будь-якої спеціальності присутні дієслова з процесуальним значенням (*підвищувати*) або ж як елемент фразеологічного сполучення, що виконує в реченні функцію іменного складеного присудка (*наводити аргументи*). В останньому прикладі дієслово виконує службову функцію, але саме воно має вживатися з цим іменником як компонент словосполучення. На таку обмежену сполучуваність слід звертати увагу студентів і при перекладі дієслів у складі терміна, орієнтувати їх на іменний компонент як носій основного значення. Також треба привчати студентів фіксувати разом з перекладом дієслівне керування, оскільки при заміні іменної частини відмінок зберігається (*наводити приклади, наводити докази*). Практика показує, що кількість дієслів у такій функції є обмеженою, а тому засвоєння їх студентами в процесі роботи з науковими текстами різних спеціальностей є цілком можливим.

5. Великий пласт термінів у наукових текстах становлять іменники, утворені від дієслів. Це слова, що називають найрізноманітніші процеси, стани, чи трансформації, які є основою будь-якого наукового опису. На цей пласт термінологічної лексики (так звані девербативи) необхідно постійно звертати увагу. Для цього є кілька причин. По-перше, вони входять до складу фразеологічних сполучень терміноло-

гічного характеру (*називатися відтворенням*). По-друге, вони застосовуються в конструкціях для опису різноманітних процесів чи їхніх трансформацій і несуть основне смислове навантаження (*перерозподіл трудових ресурсів, падіння курсу акцій*). По-третє, вони є одним з головних засобів написання різножанрових текстів наукового стилю (планів, тез, конспектів, анотацій), де метою є короткий виклад змісту. Щоб сформувати у іноземних студентів навички утворення і використання девербативів як інструменту позначення різноманітних процесів, пропонуються кілька типів завдань різного ступеню складності.

Найпростішим є завдання на визначення дієслова, від якого утворено девербатив, з командою виділити словотворчі суфікси або зазначити їхню відсутність: (*укладАННЯ – укладати зменшЕННЯ – зменшувати, перехід__ – переходити*), причому переважно це будуть дієслова недоконаного виду. Більш складним є завдання зворотного характеру – утворити девербатив від запропонованого дієслова. Тут можна використати інформацію попереднього завдання, систематизувавши словотворчі суфікси або зазначивши безсуфіксальний спосіб утворення девербативів, причому до кожного суфікса підбираються дієслова саме з цим типом словотворення. (Наприклад, зразок: *виражати – виражЕННЯ*, дієслова: *погашати, зберегти, зменшити та ін.*; зразок: *платити – плата*, дієслова: *рухатися, виходити, спадати та ін.*)

Наступним за рівнем складності буде завдання перетворити дієслівно-іменникові словосполучення на іменникові і навпаки. Таке завдання супроводжується інструкцією, що коли дієслово керує знахідним відмінком без прийменника, то відповідний девербатив керуватиме родовим відмінком: (*розвивати товарне виробництво – розвиток товарного виробництва*). Наступним буде таке саме завдання, але з термінами, утвореними за допомогою родового відмінка (так звані генетивні конструкції). До нього додається інструкція, що зміни зазнає лише стрижневе слово: (*визначати вартість товару – визначення вартості товару*).

Завершує цей тип завдань завдання перетворити дієслівно-іменникові словосполучення на іменникові і навпаки, але коли дієслово керує не знахідним відмінком без прийменника, а іншими відмінками. У цьому випадку інструкція має попередити, що зміни відмінка не відбувається: (*виходити зі сфери обігу – вихід зі сфери обігу, виражатись грошима – вираження грошима*,

накопичуватися у формі багатства – накопичення у формі багатства).

Такі завдання допомагають студентам активізувати у мовленні синонімічні словосполучення термінологічного характеру, автоматизувати навички вживання родового і знахідного відмінків, підготувати їх до сприйняття й розуміння термінологічних словосполучень генетивного типу, де слова в родовому відмінку вишиковуються в багатоеlementні ланцюжки (*поглиблення міжнародного поділу праці*). Розгляд типів таких словосполучень і шляхів їх семантизації можуть стати темою окремої статті. Практичним виходом завдань такого типу є сформоване уміння правильно вживати дієслово чи девербатив залежно від контекстуального оточення словосполучення з одного боку, і функції у реченні з іншого боку. Наприклад, маємо пару *відтворювати – відтворення*. Дієслово керує знахідним відмінком об'єкта і виступає присудком речення. Тому правильним буде така конструкція: *В результаті трудової діяльності працездатне населення відтворює робочу силу*. Відповідний девербатив керує родовим відмінком, виконує в реченні функцію другорядного члена речення і є словосполученням генетивного типу. Тому коректним буде таке висловлювання: *Для відтворення робочої сили працездатне населення забезпечує себе робочими місцями*.

6. На будь-якому етапі навчання актуальним залишається необхідність розвивати і студентів мовну здогадку. Мовна здогадка допомагає студентам орієнтуватися у структурі незнайомого наукового тексту, розуміти співвідношення структурних елементів кожного речення (визначати предикативну основу, додаток, означення, обставини, знаходити за формально-граматичними і структурними ознаками терміни), таким чином з'ясувавши для себе смислову структуру висловлювання. Одним з прийомів формування мовної здогадки може бути завдання вибрати з ряду однокореневих слів і співвіднести з певною частиною мови, а отже і з функцією в реченні, слова за формальними ознаками, за їхніми лексико-граматичними характеристиками, навіть не вдаючись до повного перекладу, якщо відомо значення хоча б одного слова (*форма, формувати формування, сформований, сформувати, формальний, формально*). Виконання такого завдання допомагає орієнтуватися у значеннях близьких за походженням, але різних за функціями слів. А пропозиція вжити їх у реченнях, навчить студентів розуміти значення слова залежно від контексту і правильно використовувати їх відповідно до ситуації чи мети висловлювання.

Роботу, спрямовану на збагачення словникового запасу студентів термінологічною лексикою, слід здійснювати на кожному занятті з наукового стилю мовлення, звертаючи увагу на лексичну і синтаксичну сполучуваність даних мовних одиниць, їхнє функціональне призначення у тексті, що впливає з їхніх лексико-граматичних характеристик.

Ілюстрація функціональних можливостей і варіантів вживання термінів і термінологічних словосполучень відбувається в процесі виконання завдань, що базуються на навчальних мікротекстах, які актуалізують лексико-граматичний матеріал.

Для перевірки засвоєння термінології студентам пропонується навчальний текст, у якому вивчений блок термінології представлено з урахуванням спеціальності, яку вивчає студент, та того рівня граматичної адаптації, який відповідає етапу навчання і ступеню володіння мовними засобами. В якості контрольних завдань до такого тексту студентам пропонується вписати термінологічні словосполучення, знайти і записати визначення понять, які репрезентують терміни, утворити термін за іншою моделлю (*регулятивна функція – функція регулювання*), дати відповіді на запитання до тексту, скласти план (питальний чи називний), переказати текст за планом. Головною метою цих завдань є показати можливості і способи функціонування термінів у текстах зі спеціальності і підготувати майбутніх фахівців до професійного спілкування.

Висновки. Професійного навчання іноземних студентів виключно українською мовою вимагає Міжнародний загальноосвітній стандарт з української мови як іноземної, що встановлює сукупність компетентностей, якими мають володіти здобувачі стандарту. Концепція мовної освіти іноземців у закладах вищої освіти України гостро поставила на порядок денний питання опису наукового стилю української мови з навчальною метою.

Розвиток науки, науково-технічних і економічних знань зумовили розширення сфери функціонування термінологічної лексики.

Щоб відповідати вимогам Концепції мовної освіти іноземців, викладачам вузівської підготовки іноземних студентів з української мови як іноземної слід ширше спроваджувати більш ефективні методики навчання, спрямовані на підвищення професійної компетентності студентів.

Оволодіння іноземними студентами професійною термінологією є обов'язковою умовою

підготовки фахівця у закладі вищої освіти технічного напрямку.

Серед прийомів засвоєння наукової термінології чільне місце займає семантизація значення термінів з опорою на аналіз їхньої граматичної структури та функціонального призначення у науковому тексті.

Запропонована система завдань сприяє ефективному засвоєнню термінів різної структури і допомагає студентам професійно орієнтуватися як в навчальних, так і в оригінальних текстах обраної спеціальності з виходом в реальну професійну комунікацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. / за ред. укр. видання д-ра пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

2. Селігей П.О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення. *Мовознавство*. Київ, 2006. № 2-3. С. 174–178.

3. Сидоренко Л.М. Мовна та мовленнєва компетентності як складові підготовки спеціаліста технічного напрямку. Л.М. Сидоренко, Н.В. Тільняк *Вісник НТУУ «КПІ»* : зб. наук. пр. Вип. 5(II). Київ : НТУУ «КПІ», 2015. с. 60–67.

4. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. Вип. 4. С. 137–144.

5. Ушакова Н.І. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки*: зб. наук. пр. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. Вип. 19. С. 136–146.